

## ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

ROMUALD WOJNA

## JUBILEUSZOWE WYDANIE WSPOMNIENIŃ O LENINIE

Pięciotomowy zbiór wspomnień o Leninie *Wspominanijsja o Władimirie Il'jicze Leninie* (t. 1—5. Moskwa 1968—1969) wydany w ZSRR jest mało podatny na recenzję typu klasycznego. Z wyjątkiem dwóch niewielkich szkiców w tomie pierwszym nie zawiera też żadnych nowych materiałów, część zaś opublikowanych w zbiorze wspomnień znaleźć można w pozycjach wydanych uprzednio. A przecież zbiór powyższy ma kilka walorów i to tak istotnych, że warto nań zwrócić baczną uwagę.

Na temat Lenina, jego działalności, życia, osobowości napisano tysiące książek i artykułów. Jeśli mimo to po dziś dzień rok w rok ukazują się następne pozycje, świadczy to o niewygasającej żywotności tematu. Niewątpliwie duże znaczenie ma poszerzanie znajomości życia Lenina o nowe aspekty jego poczyniń jako przywódcy bolszewików, czyli wzbogacanie faktograficzne biografii Lenina. Nie mniej jednak ważna jest stała weryfikacja oceny ogólnej, przystosowanie jej do zmian ideowych, do zmian świadomości ludzkiej. W tym objawia się historyczna weryfikacja zasad rewolucyjnych głoszonych i realizowanych przez Lenina.

Setna rocznica urodzin przywódcy bolszewików zwiększyła zainteresowanie badaczy — i to nie tylko radzieckich — jego działalnością i osobowością.

W potoku wydawanych prac, z natury rzeczy nie wszystkie są nowe, oryginalne. Niektóre cechuje płytkość ujęcia, brak własnego spojrzenia na problematykę leninowską.

Najważniejsze z dotychczasowych dzieło syntetyczne — biografia, opracowana przez zespół autorów pod kierownictwem Piotra Pospiełowa<sup>1</sup>, a także inne szkice biograficzne, w większości podejmowane na Zachodzie, z określonych pozycji politycznych i dlatego prawie zawsze mało udane, nie wyczerpują kwestii. Z tego też względu nadal wielce istotne są wspomnienia. Skorelowane z oficjalną biografią pozwalają uzyskać wielobarwny obraz osobowości i działań wodza proletariatu.

„Niniejsze pięciotomowe wydanie wspomnień publikuje Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR wspólnie z Politizdatem z okazji 100-lecia narodzin Włodzimierza Il'jicza Lenina...” — stwierdza pierwsze zdanie przedmowy do zbioru (t. 1, s. 5). W tej pięciotomowej edycji wypowiadają się trzy grupy osób, które zetknęły się z Leninem: tom pierwszy jest poświęcony wspomnieniom najbliższej rodziny (siostry Anna i Maria, brat Dymitr oraz Nadzieja Krupska), tom piąty — wspomnieniom obcokrajowców o Leninie, zaś tom drugi, trzeci i czwarty — to ułożone chronologicznie fragmenty wspomnień obywateli rosyjskich (w szerokim pojęciu tego słowa). Z punktu widzenia historia najistotniejsze są właśnie tomy drugi, trzeci i czwarty, i ich głównie dotyczy niniejsze omówienie. Całość dzieła nie ma na celu zaznajomienia czytelnika z nowymi materiałami. Wręcz przeciwnie. Twórcy zbioru posłużyli się prawie wyłącznie już wcześniej drukowanymi wspomnieniami, dbając jednak, by wszystkie one były autentyczne, a zawarty w nich materiał miał walor przekazu źródłowego.

<sup>1</sup> *Władimir IL'jicz Lenin. Biografija*. Moskwa 1967, (izd. 3).

Jedyne nowe wspomnienia zawiera tom pierwszy. Są to: przemówienie Anny Ul'janowej-Jelizarowej wygłoszone 29 października 1927 na wieczorze *Lenin i Październik*, zorganizowanym przez Instytut Lenina (s. 79—82) oraz szkice Nadziei Krupskiej *Iz wspomnień o życiu Władimira Il'jicza w Gorkach w 1923 roku* (s. 593—597). Pierwsza pozycja zawiera trochę ogólnikowych impresji z dnia przybycia Lenina do Piotrogradu w 1917 r., opis kilku rewizji w mieszkaniu Jelizarowów, gdy Rząd Tymczasowy wydał polecenie aresztowania Lenina i policja poszukiwała go bezskutecznie, wreszcie króciutki opis dni ataku wojsk gen. Piotra Krasnowa na Piotrogród w 1917 r. już po Rewolucji Październikowej. Wspomnienie Krupskiej naświetla słabo dotychczas opracowany okres choroby Lenina w 1923 r. Wiąże się ono doskonale z główną pozycją Krupskiej — *Wspomnieniami o Leninie*. Krupska ukazała Lenina w chorobie — człowieka pozbawionego mowy, nie władającego prawą połową ciała, a przecież do końca aktywnego, starającego się zachować swój styl pracy, zainteresowania.

Istotną wartością tomu są skrupulatnie opracowane komentarze redakcyjne, przede wszystkim zaś wydrukowane warianty poszczególnych fragmentów wspomnień odnalezione w rękopisach. Odnosi się to zwłaszcza do pracy Krupskiej.

Koncepcja opracowania tomów 2—4 jest podobna: wszystkie wspomnienia ułożono w porządku chronologicznym, często skracając teksty, dobierając tylko te ich fragmenty, które zawierają konkretne informacje. Tom drugi przynosi 14 pozycji zaczerpniętych z prasy, tom trzeci — 28, tom czwarty — 19; w większości są to pozycje obecnie trudno dostępne, jak też niektóre pozycje przedrukowane ze starych zbiorów. Konsekwentny układ chronologiczny nie ma precedensu w radzieckiej literaturze historycznej poświęconej Leninowi. Jednakże ów zabieg — wydawałoby się — czysto formalny okazuje się bardzo pożyteczny; badacz nie musi już szukać interesującego go faktu w morzu materiału (leninowskie pamiętnikarstwo jest bardzo obfite), lecz odnajdzie go szybko.

Wśród autorów wspomnień spotykamy tak wybitne nazwiska, jak: Włodzimierz Antonow-Owsiejenko, Inessa Armand, Iwan Babuszkin, Demian Biedny, Michał i Włodzimierz Boncz-Bruczewiczowie, Andrzej Bubnow, Michał Cchakaja, Aleksander Ciurupa, Jerzy Czicerin, Wasyl Czubar, Karol Daniszewski, Mikołaj Gorbunow, Maksym Gorki, Jakub Hanecki-Fürstenberg, Emilian Jarosławski, Sergiusz Kamieniew, Aleksandra Kołłontaj, Leonid Krasin, Gleb Krzyżanowski, Jerzy Oppolow (A. Łomow), Anatol Łunaczarski, Mikołaj Milutin, Michał Olmiński, Grzegorz Ordżonikidze, Osip Piatnicki, Grzegorz Piotrowski, Mikołaj Podwojski, Michał Pokrowski, Jan Rudzutaks, Mikołaj Skrypnik, Józef Stalin, Helena Stasowa, Siemion Timoszenko, Józef Unszlicht, Joachim Vacietis, Klemens Woroszyłow, Wacław Worowski.

Te nazwiska, a bynajmniej nie są to wszystkie, świadczą dowodnie, jakie znaczenie przypisywali wydawcy radzieccy publikowanej pozycji, jak starali się uczynić ją reprezentatywną, odpowiednią dla jubileuszowej rocznicy. Dodajmy, że zbiór powyższy, wraz z dziełami Lenina i kilku najlepszymi wydanymi dotychczas biografiami daje historykom możliwość skompletowania solidnej podstawy do dalszych badań.

Zamieszczone wspomnienia cechuje wielka rozległość tematyczna mimo zabiegów wydawców, by ograniczyć je do kilku podstawowych spraw: przede wszystkim eksponuje się partyjną i państwową działalność Lenina oraz charakterystykę jego osobowości. W większości artykułów wszystkie te punkty łączą się ze sobą ściśle; na tāk zarysowanym tle ogólnym powstaje bogata panorama faktograficzna. Jeśli się odrzuci stwierdzenia ogólnikowe, deklaratywne, których — przyznać trzeba —

jest w zbiorze wiele, pozostanie obraz naprawdę gigantycznej drogi życiowej i poczynąń jednego człowieka.

Oczywista, nie ma ani możliwości, ani potrzeby omawiać poszczególnych wspomnień. Warto może zatrzymać się dłużej przy tych, które uprzednio były trudno dostępne, lub też — z innych przyczyn — rzadko cytowane. W każdym z omawianych tu trzech tomów, takich pozycji jest co najmniej kilka. Warto podać od razu, że tom drugi zawiera materiały odnoszące się do okresu od początku rewolucyjnej działalności Lenina (a dokładnie od 1891 r.), do Rewolucji Październikowej włącznie; tom trzeci — od końca 1917 do lutego 1920 r.; tom czwarty — od marca 1920 r. (tj. IX Zjazdu partii bolszewickiej), do śmierci Lenina.

Wspomnienia zebrane w tomie drugim naświetlają prócz podstawowej partyjnej działalności Lenina, jego walkę o istotę marksizmu, kształtowanie się teorii leninowskiej. Szczególnie dużo ciekawych, i jakże istotnych dla badacza informacji zawierają wspomnienia z okresu I wojny światowej, a więc tego etapu rozwoju ruchu robotniczego w Rosji, który wniósł ogromne zmiany jakościowe do dotychczasowej walki rewolucyjnej w imperium carskim. Nie mniej doniosłe są wiadomości dotyczące czasu między lutym i październikiem 1917 r., kiedy to Lenin, po powrocie z zagranicy, stanął osobiście na czele partii bolszewickiej w kraju, kierował przygotowaniem do rewolucji socjalistycznej i jej przebiegiem.

Spośród prac mało dotychczas znanych, lub trudno dostępnych, a zamieszczonych w tym tomie warto zwrócić uwagę na wspomnienie W. Szełgunowa *Władimir Il'jicz w Pietierburgie* (s. 38—40), dotyczące działalności Lenina w Petersburgu w latach 1895—1896 oraz W. Kniaziewa *Nikołaj Piotrowicz* (s. 41—45, chodzi tu o partyjny pseudonim Lenina), z tegoż okresu R. Ziemiałczka w krótkim szkicu *Ob Il'jicze* (s. 82—86) położyła nacisk głównie na okres po rewolucji 1905 r. O tych samych czasach pisze też M. Cchakaja we wspomnieniu *Wstrieoczy s Leninym* (s. 206—209). Sporo ciekawych, ważkich informacji na temat kwietniowej (majowej) konferencji bolszewików w 1917 r. znajduje się w artykule S. Hopner *Niezabywajemyje dni* (s. 392—396).

Tom trzeci jest tematycznie szerszy od drugiego. Nic w tym dziwnego, bowiem wraz ze zdobyciem władzy przez bolszewików, ich działalność ogarniać zaczęła całokształt życia państwa. Lenin w tym czasie, co wynika z materiałów zbioru, oddawał się nie tylko twórczej, praktycznej pracy partyjnej i państwowej, ale snuł plany na przyszłość, rozstrzygał kwestie narodowościowe i ideologiczne, stał na czele wszystkich najważniejszych poczynąń obronnych i wojskowych w czasie wojny domowej, od walki z wyprawą kozaków Krasnowa w listopadzie 1917 r. począwszy. Już sam ten okres gorączkowej pracy wystarczył, by wyczerpać siły i zdrowie jednego człowieka. A przecież to jedynie wycinek z życia Lenina.

Spośród poszczególnych prac zamieszczonych w tym tomie, podnieść trzeba znaczenie artykułu W. Worowskiego *W. I. Ul'janow-Lenin* (s. 7—10), napisanego w 1920 r., a zawierającego celną ogólną charakterystykę Lenina. Krótki, lecz interesujący jest szkic W. Antonowa-Owsiejenki *Za rabotoj (nabieg Krasnowa)* (s. 21—22) oraz wspomnienie N. Potapowa *Naczało* (s. 40—43), którego autor nawiązał do powstania samej koncepcji powołania Armii Czerwonej. A. Łomow-Oppokow w zarysie *Władimir Il'jicz w chozajstwiennoj rabotie* (s. 129—133) podnosi zasadniczą rolę, jaką odegrał Lenin w dziele powstania i rozwoju całego aparatu gospodarczego Rosji radzieckiej. G. Graftio we *Wstrieoczach* (s. 168—170) wskazał na znaczenie, jakie przypisywał Lenin budowie wołchowskiej elektrowni wodnej. Inny problem — kwestie statystyki, jakże charakterystyczny dla twórczości przywódcy bolszewików, stale się u niego przewijający, porusza P. Popow w artykule *Wstrieoczy s Leninym*.

*Gosudarstwiennaja statistika i Władimir Il'jicz* (s. 237—240), zaś W. Paniuszkin w barwnym szkicu *Nużen chleb* (s. 251—257) ukazał troski Lenina związane z brakiem zboża w latach 1918—1919. Ciekawe informacje odnośnie do lata 1918 r. i zamachu na Lenina zawiera relacja A. Winokurowa *Mieжду żyzn'ju i smiert'ju* (s. 309—311), wskazująca przy tym na niezmiernie serdeczny stosunek członków Sownarkomu do swego przewodniczącego. Warto tu nawiasem dodać interesującą opinię dyplomaty angielskiego Roberta Lockharta, który pisał, że Trocki był przy Leninie jak mucha przy słoniu, i że Lenin cieszył się w Sownarkomie niesłychanym szacunkiem, a jego autorytet zawsze był decydującym argumentem<sup>2</sup>. Wnikliwe uwagi na temat gospodarczej działalności Lenina sformułował A. Ciurupa w artykule *Władimir Il'jicz i prodowol'stwiennaja politika* (s. 359—361), zaś uwagi na temat kierowniczej roli Lenina w polityce zagranicznej przekazał G. Cziczerin we wspomnieniu *Lenin i wnieszniaja politika* (s. 483—490).

Tom czwarty obrazuje działalność Lenina w okresie budownictwa pokojowego. Tu znowu główny nurt pracy przepływa dwoma kanałami — partia i państwo. Wspomnienia umieszczone w tym tomie poruszają takie podstawowe problemy, jak gospodarka — przemysł i rolnictwo, jak opracowanie planu GOELRO, jak walka z biurokracją, walka o realizację praworządności rewolucyjnej, jak nauka, powołanie Kominternu itp. Część materiałów ukazuje ostatni okres życia Lenina, dramatyczny tak dla społeczeństwa jak i jego samego.

Wśród zamieszczonych w zbiorze wspomnień, które już dawno opublikowano w prasie i z tego względu obecnie są stosunkowo trudno dostępne, wymienić można artykuł L. Krasina *Władimir Il'jicz i wnieszniaja torgowla* (s. 186—192), M. Glasser *Lenin i Gorki* (s. 207—209). K. Mieszalkin w szkicu *Zelannyj gost'* (s. 274—276) opisał drobny, lecz charakterystyczny epizod: wystąpienie Lenina przed chłopami wsi Kaszyno w 1920 r. Ważki problem, mianowicie kwestię narodową (chodzi o Dagestan) poruszył A. Tacho-Godi w artykule *O naszym swidaniu s W. I. Leninym* (s. 299—301). Wspomnienie I. Armand *Wospominanija o Władimirie Il'jicze Leninie* (s. 331—340) z pewnością zainteresują wielu historyków, tak ze względu na nazwisko autorki, wybitnej działaczki okresu wojny domowej w Rosji, osoby bliskiej Leninowi, jak i fakt, że część przekazu pamiętnikarskiego opublikowano w ogóle po raz pierwszy. Wiele ciekawych informacji dotyczących Lenina, przede wszystkim jako człowieka, znaleźć można w szkicu lekarza-okulisty M. Awerbacha *Wospominanija o W. I. Leninie* (s. 385—393). Podobnie ogólne cechy Lenina porusza artykuł Cziczerina *Mołodioż dołżna uczyt'sia u Lenina* (s. 414—418). Choć krótka, jest to chyba najgłębsza analiza charakterystycznych cech przywódcy bolszewików. Warto więc temu szkicowi słów kilka poświęcić.

Cziczerin był tym człowiekiem, który od 1918 r. począwszy miał możliwość stykać się z Leninem tak często, jak rzadko kto inny. Przekazy źródłowe świadczą, że pracował z nim w najściślejszym kontakcie, zaznajamiał go często nawet z drobnymi na pozór kwestiami, co powodowało czasami niezyczliwe uwagi i oskarżenia Cziczerina o brak samodzielności. Lenin wszakże, który zawsze kładł nacisk na samodzielność ludzi, był ze współpracą z Cziczerinem najzupełniej zadowolony. I właśnie omawiany szkic w dużym stopniu wyjaśnia ową „zagadkę”. Wystarczy bowiem wymienić podstawowe — zdaniem Cziczerina — cechy osobowości Lenina w pracy, aby pojąć trwałość podstaw współpracy obu działaczy. Oto owe najważniejsze cechy (w kolejności nadanej im przez Cziczerina): precyzja w pracy i myśleniu, umiejętność dostrzeżenia realnych faktów, skrupulatne wypełnianie nakreślonych za-

<sup>2</sup> R. H. Bruce Lockhart, *Pamiętniki angielskiego agenta*. Warszawa 1934, s. 264.

dań, niezwykła systematyczność, zdolność podporządkowania swych subiektywnych przekonań wymogom sytuacji obiektywnej, delikatność w stosunkach ze współpracownikami, świadome i bezwzględne podporządkowanie się decyzjom kolektywu.

Omawiany zbiór może też spełnić jeszcze jedną, ważną rolę. Wokół życia i działalności Lenina narosło w historiografii zachodniej wiele mitów i legend, krąży też mnóstwo sensacyjnych wieści, rzekomo prawdziwych, w istocie rzeczy mylnych, niekiedy kolportowanych celowo, obliczonych na łatwe, a skuteczne pomniejszenie w oczach ludzkich prawdziwej wielkości Lenina. Taką plotką jest np. szeroko rozpowszechniona wiadomość, jakoby przywódca bolszewików zmarł na paraliż postępowy, lub też, iż jego zgon wywołały jakieś tajemnicze przyczyny. W rzeczywistości Lenin miał miażdżycę, a śmierć nastąpiła wskutek wylewu krwi do mózgu. Prócz materiałów oficjalnych znana jest relacja lekarza Włodzimierza Rozanowa<sup>3</sup>. Druga tego typu plotka głosi, że w 1917 r. Niemcy przerzucili Lenina do Rosji w zaplompowanym wagonie, jako swego agenta. Ów powrót do Rosji opisał Cchakaja, który towarzyszył wówczas Leninowi (*Wozwraszczenije na rodimu*, t. 4, s. 382—385). Nie trzeba dodawać, jak niewiele wspólnego ma ten opis z legendą o sławetnym wagonie.

W sumie stwierdzić trzeba, że omawiany zbiór wspomnień ma poważne walory naukowe i poznawcze, a przede wszystkim służyć może jako źródło w badaniach leninoznawczych. Jeśli nawet wzbudzi zastrzeżenia fakt, iż w zbiorze nie ma, praktycznie rzecz biorąc, żadnych nowych materiałów, to równocześnie warto pamiętać o trudnościach z jakimi stykali się ci badacze, którzy chcieli dotrzeć do pewnych, dawno już publikowanych artykułów. Istotnym walorem jest też staranna selekcja zebranych materiałów pod kątem usunięcia wszelkich tekstów masuwających wątpliwości merytoryczne. Wreszcie podnieść trzeba znaczenie polityczne publikacji, dokumentującej we wspomnieniach wybitnych działaczy bolszewickich wszystkie najważniejsze etapy życia Lenina.

---

<sup>3</sup> W. Rozanow, *Zapiski lekarza. Lenin we wspomnieniach współczesnych* t. II. Warszawa 1960, s. 252—278.